

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLIII

ПОСВЕЂЕНО
ПРОФЕСОРУ ДР ДРАГОЉУБУ ПЕТРОВИЋУ
ПОВОДОМ 65-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА

НОВИ САД
2000

СЕМАНТЕМЕ ГОРА И ШУМА И СЛ. У ДЈЕЛУ П. А. РОВИНСКОГ О ЦРНОЈ ГОРИ

ДРАГО ЂУПИЋ

UDC 808.61-312(497.16)
882.08 Rovinskij

Павел Аполонович Ровински (1831—1916), познати руски путописац и истраживач, боравио је у Црној Гори између 1879. и 1906. године ефективно 7 година и о њој направио дјело (*Црна Гора у прошлости и садашњости*) које до сада нема премца у истраживањима о Црној Гори. Обрадио је историју, географију, геологију, археологију, народни живот и обичаје, народно усмено стваралаштво, језик. Сва та истраживања објавила је Императорска академија у Петрограду (*Черногория в её прошлом и настоящем*) крајем прошлог и почетком овога вијека у шест томова. То његово дјело је 1994. године објављено у преводу на српски језик и обухватило је четири велика тома,¹ а ове године објављује се и пети том (са мањим радовима, под називом *Зайиси о Црној Гори*). Раније је преведена његова књига о Његошу,² а Матица српска му је 1994. г. објавила (у преводу на српски) *Зайисе о Србији*.³ Тако сада имамо у преводу скоро сва његова истраживања о Србији и Црној Гори, а остало је нешто краћих радова за ново превођење. У III тому превода дјела *Црна Гора у прошлости и садашњости* обрађени су етнографија, књижевност и језик.

Колико нам је познато, у нашој лингвистичкој литератури први је скренуо пажњу на испитивање народних говора Црне Горе у дјелу А. П. Ровинског проф. Драгољуб Петровић и том приликом дао цјеловиту и објективну оцјену дијалектолошког рада овог научника о Црној Гори.⁴ Иако Петровић каже да је Ровински „само узгредно био и дијалектолог”, ваља имати у виду цјелокупно дјело овог научника о Црној Гори, јер је у њему дао цијеле дијалектолошке терминологије у областима које је изучавао, које је планирао да сведе у индекс појмова, али га је у томе предухитрила смрт (неколико дана пошто је сазнао да је његова „друга домовина”, Црна Гора окупирана од стране Аустрије, 1916. г.).⁵ Погла-

¹ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости* I—IV, Издавачки центар „Цетиње” Цетиње, ЦНБ „Б. Црнојевић” Цетиње, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Н. Сад — С. Карловци, Београд, 1993—1994.

² *Ровински о Његошу*, Обод Цетиње, 1967, 274 стр.

³ П. А. Ровински, *Зайиси о Србији*, Матица српска Н. Сад, 1994, стр. 266.

⁴ Уп. Драгољуб Петровић, *Једна незавјажена расправа о говорима Црне Горе*, Зборник за језик и књижевност I, Титоград 1972, 67—71.

⁵ Аутор овог рада је дао идеју издавачима Ровинског да се као пети том уради регистар-индекс појмова из дјела „Црна Гора у прошлости и садашњости”, из чега би произтекао ваљан речник, али се издавачи нијесу определијели за то. Тај посао је и даље актуелан.

вље о језику захвата седамдесетак страница, али о језику, односно о говорима у Црној Гори много више грађе може да се нађе у садржајима о историји, народном животу и обичајима, о књижевности, о правним обичајима и друштвеном систему, о биљном и животињском свијету, о археологији, географији и другим областима природе и живота у Црној Гори.

Поред оцјене језичких истраживања П. Ровинског о Црној Гори, проф. Петровић је дао идеју и за даље проучавање овог дијела истраживања Ровинског, те се и ми одазивамо овим кратким прилогом.

У поглављу о језику Ровински обрађује: акценат, фонетику, творбу ријечи и флексију (свих врста ријечи), слагање ријечи (конгруенција и рекција, китњасти говор, специјални изрази у разним случајевима, разлике у говору зависно од краја, сличност с руским језиком у различитим говорима и позајмице из страних језика), сопствена имена лица (лична имена, имена по оцу и презимена). У обради топографске терминологије говори о планинама, шумама, водама и уопште о топографским називима. На крају је речник од око 660 ријечи, и то махом оних које нијесу појмовно детерминисане у одговарајућим поглављима дјела.

Из области шумарске терминологије Ровински обрађује сљедећу лексику: *ада, андрћ, андрова; врбиш; ѓај, ѓвозд, ѓора, ѓрм, ѓрмење; дрџља/дршља, дуб, дубрава; жар, жарови; забио/забјељ, забран, зашумиџи, здрџља; јелар; киџа; лаз, лазина, листосјек; маџина, меџех, морје, мрча; омар, омара, оморика, оморина, оморје, осоје; џасјека; рамеж; смрча; џмор; халуџа, хомора; шава, шавица, шибун, шибунџи, шибунџе, шума*. У ову терминологију Р. наводи и *меџехџиџи, џоданци, џроџалица, џодланак*, али очито те лексеме не спадају у област шумарске терминологије. Ровински наводи и неколико топонима изведених из лексема које припадају овом семантичком кругу: *Вељи Залази, Гвозденац, Мали Залази, Морје, Равни лаз, Таџа од Гвозденца, Шавник*. Иако помиње неке апелативе у чијој основи је име одређене дрвенасте биљке (као: јелар, омар, оморика и сл.), Ровински не даје цио низ лексема које припадају овој категорији (нема, нпр., лексема: алуга, багремар, грабовик, дубовик, залаз, јасеновак, јасеник, јасик, липњака, мрчава, рашће/храшће, трњак, шибљик, шикара, шумарак и сл.) или топонима насталих на основу овакве лексике (нпр. Врба, Драчевице, Љута драча, Трновице и цио низ сличних топонима).

Аутор прво обрађује појмове *џора* и *шума*. Каже да „шума представља углавном зелени шумски покривач. *Шумом* се назива и лишће купуса и других биљака” (стр. 726). Ово треба допунити напоменом да се ради о већој и компактној заједници дрвенастих биљака. Уз то, у Старој Црној Гори *шума* је ознака и за врсту храста (*Quercus*). Ређе је именоване *шуме* као листа купуса или др. биљака.

Ровински констатује да је значењска разлика између *шуме* и *џоре* (у значењу шумске заједнице) у томе „што се у исто вријеме појам *џора* везује за мјесто, првенствено издигнуто ка шуми, мада још није покривено шумом...” (726). Синтагма „мјесто... издигнуто ка шуми” може и да не значи шуму. *Гора* је, међутим, *шума*, и то већ израсла, која се може користити за сјечу (за огријев, за грађу и сл.). У ужем смислу *џора* је одре-

ђени шумски забран, са тачно утврђеним границама и, по правилу, одређеног власника, или сувласника, али не и у равници (када се, нпр. у Бјелопавлићкој равници каже да је неко био „у гору”, то значи да је био у планини у шуми...).

У етимолошким речницима које смо консултовали нема довољно назнака о томе како се од *ђоре* у изворном значењу 'узвишење, брдо' дошло до значења *шума*. У Катунској нахији (Стара Црна Гора) лексема *ђора* у значењу узвишења стилски је обојена, док у обичном говору значи *шуму*. У Зети и неким дјеловима Црмничке, Ријечке и Љешанске нахије *ђора* је истовремено и шума и узвишење. Највјероватније је да је *ђора* у значењу *шума* добијено контаминацијом значења узвишења и шуме, јер су узвишења по правилу у вријеме именовања била покривена шумским растињем.

О *ђвозду* Ровински каже да се тако у Кучима (близу Курлаја) назива густа шума; између Орахова и Затријепча налази се вис *Гвозденац*, а ту је и *Ђафа од Гвозденца*; на путу између Никшића и Шавника, испод Војника, постоји мјесто које се назива *Гвозд*. У Пиперима „јелови гвозд” означава јелово дрво, брвно, док је у Ријечкој нахији *ђвозд* крај без шуме. Аутор не наводи више примјера гдје *ђвозд* значи крупну и густу шуму, што се може срести у већини говора Старе Црне Горе. П. Скок каже да се *ђвозд* у значењу *шума* и сл. изгубило, тј. да је то значење „посвема нестало код нас и у бугарском. Није се очувало ни онолико колико *ђвозд* 'клинац'.” Каже да је у штокавском живјело до 18. а у чакавском до 16. вијека, али су зато настали многи топоними на основу ове лексеме. То је Скок написао без довољно података из народних говора и из литературе, иначе би ову лексему нашао на више мјеста. У РСАНУ (код гвозд), под 7, даје се значење: „велика, густа, стара шума, прашума” и наводе се примјери из Шеное, Шулека, С. Дучића, С. Шобајића и из Зборника за народни живот и обичаје, што значи да га има и у књижевном језику.⁶

За густу шуму Р. налази лексеме: *халуђа*, *џмор*, *мрча*, *омар*, *ада*, *осоје*. Каже да су *халуђа* и *ада* туђе ријечи (није нам познато да у Црној Гори *ада* значи и шуму), *џмор* и *мрча* га асоцирају на таму и мрак („тмурити и мркнути”), али их веже и за лексеме *омора*, *оморика* — врста четинара, док *мрча* веже за лексему *смрча* (није јасно зашто би од *смрча* отпало *с*). *Смрча* се, каже Р., назива и *оморика*, *омора*, *оморина*, док је *омар* „крај покривен густом буковом шумом” (на Језерима). На врху Јаворја, испод којег извире р. Морача, постоји мјесто *Морје*, за које Р. каже да је од *оморје*. За ово Скок наводи: „1. ситна гора смрчева, гај, дубрава опкољена ливадама, 2. топоним”. За ову лексему Скок каже да је источноштокавска, док је на западу *смрека*, *џмрика*, *смојдр* и веже је са лексемом *молика* (*Pinus peuce Gienbachii*), буг. *морика* и *муника* — *оморика*. Сматра да је илирско-трачког поријекла. Значење 1 развило се из значења 2 по закону синегдохе.⁷ *Омар* је у пљеваљском крају и на жа-

⁶ Речник САНУ III, 223.

⁷ Уп. П. Скок, *Етимолошки рјечник хрвајскога или српскога језика* 2, 555 (код *омар*).

бљачком Подгору познат као шумарак смрчевог или омориковог дрвећа, али каткад има и апелативно значење невезано с омориком — било који шумарак. Лексема *хомора* је исто што и *омора*, *оморика*, али је нејасно иницијално х. У РЈА налазимо *Хомар* као имена два села у Босни и у Херцеговини и као име планине у Босни. У РЈА налазимо и *Хоморани* — „село манастира Трескавца” (према Даничићевом Рјечнику из књижевних старина српских) и *Хоморје*, мјесто које се граничи с Алтином (такође према Даничићу, а на основу Monum. serb. 94, из 1330. г.).

Није нам познато да се *осоје* односи на шуму, како каже Р., јер се *осоје*, колико нам је познато, у Црној Гори односи само на сјеверну, осојну страну брда, у којој, истина, најчешће, или увијек, има више дрвећа него на присојној страни. У РЈА под *осоје*, између осталог, налазимо и „шума у Славонији код села Торња” и „шума у Дробњаку”, као и „шума у округу рудничком”, у Србији. То значи да није немогуће да је Р. заиста негдје у Црној Гори нашао *осоје* у значењу шуме, али је, опет, вјероватније да је наишао на именовање одређене шуме у осојној страни. И ту је ријеч о контаминацији појмова. Истина, Р. каже: „*Осоја* се односе на шуму, пошто шума расте у планинама претежно на *осојној* (сјеверној) страни” (726).

Лексема *џмор* налазимо у лексици Васојевића, у значењу „осојно и влажно место с бујном вегетацијом”⁸ и у Загарачу, у значењу „шумски густиш у брду или у каквој ували на њему, густа шума, гвозд”,⁹ а у РМС *џмор* се упућује на *џмуран* — „који нема (у којему нема и сл.) довољно светлости, мрачан, таман”.¹⁰ Само се у РМС помиње тамно мјесто, и очито је да је лексема од основе *џьма*, или *џьмьнъ*.

За *џај* Ровински каже да је шумица, а ми напомињемо да се ова општесловенска ријеч чува на просторима источнохерцеговачких говора у Црној Гори, док немамо података да се налази и у осталим говорима на овом подручју.

Ровински изједначава *дубраву* и *џрм* и каже да је то „шумица која припада само појединој кући која се њом и користи” (727). Међутим, *дубрава* и *џрм* у говорима Црне Горе нијесу исто. Дубрава је шума у каквој ували, или сама увала, у брдовитом или равничарском крају, и не мора припадати само једном власнику, док је *џрм* неколико, обично нижих стабала врло збијених, а најчешће је то „мање дрвенасто биље (шибље, млада дрвета) густо израсло на једном мјесту, жбун”, како га означава Речник САНУ, поред других значења (храст; крупно високо дрво уопште, и др.).¹¹ Ређе је у питању издвојен шумарак, обично у каквом улегнућу, али не само у њему.

Лексеме *забјел*, *забио* и *забран*, у значењу ограда простор, обично покривен шумом, у који се улази само по одобрењу власника, у циљу испаше или сјече дрвета, Ровински изједначава са *мејех*. Р. каже да се

⁸ Уп. Р. Стијовић, *Из лексике Васојевића*, СДЗБ XXXVI (1990), 334.

⁹ Уп. Д. Ђупић, Ж. Ђупић, *Речник говора Загарача*, СДЗБ XLIV (1997), 487.

¹⁰ Уп. Речник МС VI, 226.

¹¹ Уп. РСАНУ 3, 647—648 (код грм!).

забјел и др. налази близу насељеног мјеста, а ми кажемо да се он може наћи и доста удаљено од насеља.

Листосјек Р. дефинише као шуму „у којој сјеку гране за исхрану стоке” (727). Треба додати да је *лишосјек* у старој Црној Гори истовремено и мјера за земљишну површину са које се може посјећи један стог листа (као што је *рало* поред оруђа за орање истовремено и мјера за површину земљишта, које се може узорати за један дан — ралицом — или за један дан покосити ту површину ливаде, наравно, ријеч је о једном косцу).

Лексема *мајина*, за коју Р. каже да је то шумица младог танког дрвећа, у РСАНУ има само значење мотке, тј. то је „подуже обло дрво, мотка, штап”.¹² Исто је и у косовско-метохијским говорима,¹³ док се *бајинац* (према лексеми *бајина*), за који Р. каже да се јавља у Србији, у значењу *мајина* — у РСАНУ не помиње, нема је ни код Вука (код њега нема ни *мајина*), а не налазимо је ни у другој лексикографској литератури на српском језику осим код М. Станића у говору Ускока. Наиме, у Речнику говора Ускока *мајина* значи „велику окресану грану”, а као друго значење ту се наводи „млада витка буква, буквица”.¹⁴ Ту постоји и деминутив *мајиница*. *Мајину* помиње и Етимолошки речник словенских језика, али само као дијалекатску лексему, у значењу које налазимо у РСАНУ. У чешком језику то је старица, у руским дијалектима — мајка, али се помиње и као архаична лексема са значењем „умилног обраћања крави”, док је у вороњешкој области *мајина* — „матица на плафону” (стропна, носећа греда).¹⁵ Дакле, ријеч је општесловенска, али значења која су везана са шумом налазимо само у српском језику. Етимологију не налазимо нигдје. РЈА ову лексему наводи у значењу неких географских назива у Босни и Србији, али нема апелативског значења.

Интересантне су лексеме *шава* и *шавица*, у значењу ситна шума, жбуње (исто што и шибље, жбун), али се *шава* и *шавица* код Ровинског односе само на врбу и љесково грмље. Свакако је од ове основе и *шавница* у Ускоцима — „место где расту врбе, врбово пруће”, док је то у Загарачу врло дуга мотка. Ровински претпоставља да је од *шава*, *шавица* и назив ријеке и мјеста *Шавник*. У говору Ускока *шавник* значи „врбов прут, врбовак”, а *шавница* је мјесто гдје расту врбе. То би значило да је Ровински у праву када *Шавник* веже за наведени апелатив. Он претпоставља да је од исте основе и мјесто *Вршник* (на путу од Његуша према Цетињу — врх + шавник), а на Ријечи Црнојевића постоји мјесто *Шавник*. РЈА помиње *Шавник* као топографско име и име мјеста у Босни и у Црној Гори, те име потока у Црној Гори, а за *шавицу* каже да је то „име биљци”, и наводи: „По... долини око речног корита (*Комарнице*) налази се доста врбовине — шавица.” *Шавицу* РЈА наводи и као име потока, који је десна притока Пека (у Србији). Ђ. Даничић у Рјечнику из књижевних старина српских (III, 485) помиње *Шавче* — село које је цар Ла-

¹² Исто, 12, 193.

¹³ Уп. Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта* I, 392.

¹⁴ Уп. М. Станић, *Речник говора Ускока* I, 442—443.

¹⁵ Уп. *Этимологический словарь славянских языков* 17, Москва 1990, 265.

зар приложио Раваници и констатује да је то садашњи *Шавац* близу Параћина.

Шибун и *шибуће* Р. изједначава са грмењем — ситном шумом, жбуњем, а „исто то је и *шава* и *шавица* — врба, љесково грмље и др.” (727). Код Вука (Срп. рј., 867) налазимо *шибуџи*, са примјером „Па г’ остави у *шибуџу* жива”, без објашњења. Ту налазимо и *шиб*, у значењима: шiba, шибљак, шибље, шипраг, шевар, шеварик, грм, грмен, жбун, честа. У Васојевићима је *шибуџи* жбун, а у Загарачу — шибље, шикара. У Ускоцима не налазимо ни *шибун* ни *шибуџи*, већ имамо *шибљак* — шумица шибља, и *шибљика*; 1.а. стабљика, б. шиб, 2. прут.

Остаје нејасно гдје је Р. нашао лексеме *андрова* и *андрћ* — мјесто непроходно од густе шуме, „а гдје има више грмља назива се *рамеж*” (727), које је такође нејасно.

Лексеме *дрџља*, *дрџља*, *здрџља* значе мјесто гдје има више грмља. Р. претпоставља да се по густој шуми или жбуњу на обали Рибнице, гдје је сада Подгорица, назвала и махала Дрпе.¹⁶ У Ускоцима налазимо *дрџљак*, које се упућује на *брџљак*, у значењу „густа шумица, грм, жбун”. *Брџљак* би се могло изводити из *брџиџиџи*. Међутим, ако су наше овдје наведене лексеме изведене од глагола *брџиџиџи*, нејасно је одакле други иницијални сугласници. Иначе, дрпља се јавља у многим народним говорима у значењу одрпанац,¹⁷ али то иде ван семантичког круга наше теме.

Напомињемо да и остала разматрања Ровинског о језику у Црној Гори изазивају потребу разноврсних анализа.

Београд

¹⁶ „Да ту можда није била шума, одакле назив Дрпе, јер се и сада дрпа или здрпља назива мјесто које је зарасло у густим, непроходним шумама”, каже Ровински (уп. *Записи о Црној Гори*, Подгорица, превод на српски, у рукопису).

¹⁷ Уп., нпр., Н. Живковић, *Речник њиројског говора* (Пирот 1987), 33; М. Златановић, *Речник говора јужне Србије* (Врање 1998), 104.